

ГЕНДЕРНА ПАРАДИГМА: ВІТЧИЗНЯНА ПРАКТИКА ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Наливайко Ігор Олегович

викладач кафедри загальноправових дисциплін
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Нині в українському суспільстві проблема розуміння гендерної ідентифікації, нормативів гендерної поведінки і стертих рамок гендерних ролей має невизначений статус. В Україні ми будуємо власну самостійну культуру, яку передамо своїм нащадкам, і від нашого усвідомлення критичності проблеми щодо наявності суперечливих і невідповідних потребам людей гендерних стереотипів залежить майбутній добробут сімейного інституту у нашій державі. Наявність у суспільному культурному просторі невинуватених очікувань стосовно представників різної статі у міжособистісних відносинах провокує багато конфліктних ситуацій. У статті розкриваються основні поняття гендеру, які вміщують доктринальний досвід зарубіжних та вітчизняних учених, а також міжнародний досвід. Виходячи з основних принципів та підстав гендеру, проаналізовано доцільність поняття гендеру. Зроблено висновок, що наявність окремого поняття гендеру в законодавстві є доцільним, оскільки це прибирає колізії у законодавстві через присутність поняття гендеру в ратифікованих Україною конвенціях і відсутність цього поняття у національному законодавстві України. Проаналізовано основні позиції науковців із цього питання та проілюстровано положення про гендер. Наведено основні аргументи, що зумовлюють такий висновок: в Україні немає чітко визначеного шляху вирішення проблеми гендерної ідентичності. Громадськість, політичні інституції та експерти мають різні позиції щодо вирішення цього питання. Для врахування думки громадян України та недопущення публічних спекуляцій на цій проблемі українське суспільство має будувати свою гендерну політику з огляду на європейську модель, урахуваючи при цьому національні особливості. Потрібна широка дискусія у суспільстві на теми гендеру, гендерної ідентичності, рівності із залученням громадськості. У науковій статті зроблено юридичний та теоретичний аналіз основних елементів слова «гендер», виокремлено категорії сексуальної ідентичності та гендерної ідентичності, розглянуто українське законодавство, міжнародне законодавство та практику.

Ключові слова: гендер, гендерна рівність, гендерна ідентичність, статева ідентичність, гендерна політика.

Nalyvaiko Ihor. Gender paradigm: domestic practice and international experience

Today, in Ukrainian society, the problem of understanding gender identification, norms of gender behavior, and erased frameworks of gender roles have an uncertain status. In Ukraine, we are building our own independent culture, which we will pass on to our descendants. The future well-being of the family institution in our country depends on our awareness of the criticality of the problem of the existence of contradictory and inappropriate gender stereotypes. The presence in the social and cultural space of unjustified expectations regarding representatives of different sexes in interpersonal relations provokes many conflict situations. The article reveals the main concepts of gender, which include the doctrinal experience of foreign and domestic scientists and international experience. Based on the basic principles and grounds of gender, the expediency of the concept of gender was analyzed. It was concluded that the presence of a different idea of gender in the legislation is expedient, as it removes conflicts in the bill due to the presence of gender in the conventions ratified by Ukraine and the absence of this

concept in the national legislation of Ukraine. The leading positions of scientists on this issue are analyzed, and the work on gender is illustrated. The main arguments leading to this conclusion are given: there is no clearly defined way to solve the problem of gender identity in Ukraine. The public, political institutions, and experts have different positions on how to solve this issue. To consider the opinion of Ukrainian citizens and prevent public speculation on this issue, Ukrainian society should build its gender policy based on the European model while considering national characteristics. We need a broad discussion in the community on the topics of gender, gender identity, and equality with the involvement of the public. In the scientific article, a legal and theoretical analysis of the main elements of the word gender is made, the categories of sexual identity and gender identity are distinguished, and Ukrainian legislation, international legislation, and practice are considered.

Key words: *gender, gender equality, gender identity, sexual identity, gender policy.*

У червні 2022 року Україна отримала статус кандидата на вступ до Європейського Союзу. Це вкотре підтвердило важливість проведення досліджень євроінтеграційних процесів в Україні. Одним з аспектів вказаного напрямку є забезпечення гендерної рівності. Так, в Основному Законі України закріплено права і свободи людини і громадянина, закладені в сучасних демократичних стандартах. Україна приєдналася до світового бачення цього питання, і положення розділу 2 Конституції України відображають зміст важливих міжнародних законів, як-от Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Конвенція ООН про ліквідацію дискримінації щодо жінок, Європейська конвенція з прав людини та основоположних свобод тощо. Попри те, що ми все ще маємо багато складних питань у політиці, економіці, праві та соціальних питаннях, ми повинні зосередитися на пошуку рішень тих проблем, які стосуються належної реалізації прав і свобод особи у повсякденному житті, зокрема щодо рівноправності громадян.

У своїх працях проблеми гендерної рівності вивчали О. Андрієнко, О. Балакірева, Д. Белинська, Т. Бендас, Г. Бондар, Н. Вавілова, О. Венгер, О. Власова, Є. Вознюк, Г. Герасименко, І. Грицай, Н. Грицьак, О. Катан, Т. Краснопольська, І. Кресіна, О. Кулачек, К. Левченко, Т. Марценюк, Т. Мельник, А. Мороз, Л. Наливайко, А. Нежута, В. Новицька, О. Руднева, О. Ярош та ін.

Мета статті – проаналізувати та розкрити основні поняття гендеру, які вміщують доктринальний досвід зарубіжних та вітчизняних учених, а також міжнародний досвід.

У статті 24 Конституції України проголошується рівність усіх громадян, зазна-

чається, що не може бути преференцій за ознаками раси, кольору шкіри, релігійних переконань, статі, соціального статусу, мови, місця народження, майнового стану, мови, якою особа володіє, чи інші особисті дані [1]. Це відповідає чинному міжнародному законодавству щодо рівності громадян.

У вересні 2000 року після Саміту ООН Україна вирішила, що гендерна рівність буде пріоритетом у державній політиці. Це рішення стало початком ухвалення багатьох нормативно-правових актів у сфері гендерної рівності в Україні (зокрема, Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [2] та Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження Концепції Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на 2021 рік» [3]). Особливу проблему гендерної рівності на сучасному етапі становлять процес становлення держави та євроінтеграційні процеси в Україні; спосіб ставлення до жінок і чоловіків у суспільстві вважається частиною гендерної парадигми в юридичних науках і розглядається в багатьох різних наукових дослідженнях. Гендерна парадигма зосереджена на формальному розподілі ролей між статями в суспільстві. Закони України не містять визначення статі чи гендерної ідентичності, що викликає проблеми як у законодавстві, так і в науці.

Слово «гендер» не використовували в наукових колах до 1960-х років, хоча це поняття існує набагато довше. У 1968 році американський учений Роберт Столлер використав термін «гендер», щоб відокремити ідею статі (біології) від гендеру (соціальних і культурних аспектів). Відтоді гендер розглядали як соціальний і культурний статус людини, а не її біологічну стать.

Гендер у перекладі означає різні соціальні ролі та культурні характеристики, які людина має залежно від статі. У вітчизняній літературі гендер став означати соціальні ролі, які виконують чоловік і жінка [4]. Коли люди говорять про гендерну рівність, вони говорять про рівність статусів чоловіків і жінок у різних сферах суспільства. Е. Боргат і М. Боргат уважають, що гендер – це те, як жінки і чоловіки ставляться одне до одного (не лише в їхніх сім'ях, а й у більших суспільних інститутах, як-от соціальні класи, посадові ієрархії та структура зайнятості) [5; 6].

У сучасній науці гендер розглядають як соціальний інститут, який організовує суспільство, впливаючи на ролі та правове становище чоловіків і жінок. Стать впливає на те, що вважається чоловіком і жінкою в конституційному та суспільному сенсі. О. Руднева обговорює цю ідею у своїй дисертації «Гендерна рівність у праві України» [7]. Гендер пов'язаний зі статтю та описує соціальний статус і психологічні характеристики людини.

Н. Оніщенко, О. Львова та інші також уважають, що гендер слід розглядати як поняття ширше, ніж стать. Деякі наукові праці висловлюють позицію щодо того, чи добре вважати гендер і стать одним і тим же. Спосіб виховання людини та культура, у якій вона живе, впливають на те, з якою статтю вона ідентифікується. Гендер – це соціальний статус жінок і чоловіків, ролі та діяльність, у яких, як уважають, бере участь кожна стать, які визначаються не біологічними відмінностями, а законами та культурою суспільства [8]. Учені вважають, що стать – це сукупність фізичних властивостей і атрибутів, які відрізняють чоловіка від жінки, включно з анатомічними особливостями та фізіологічним складом.

Гендер – це система цінностей, норм і характеристик, які суспільство моделює для чоловіків і жінок. Він підтримується такими інститутами суспільства, як поведінка, спосіб життя та мислення. Ролі та стосунки чоловіків і жінок визначаються статтю, яка набувається під час соціалізації [9]. Стать визначається культурним, політичним, економічним і соціальним контекстом, у якому живе особа, і використовується для підтримки соціального порядку через установлення чітких

зв'язків спілкування між людьми. Стать визначає біологічну стать людини (присвоєну при народженні), але на неї можуть впливати звичаї та традиції певного суспільства у конкретний період часу.

Гендер має різні значення залежно від контексту, у якому його використовують, оскільки сучасне правове та теоретичне мислення не має єдиного визначення цього терміна. У вузькому сенсі під статтю розуміють соціальний статус і психологічні характеристики індивіда, що базуються на його статі (чоловічій чи жіночій). У ширшому розумінні гендер стосується гендерної ідентичності особи (її ідентифікації зі статтю, відмінною від статі, визначеної при народженні) та сексуальної орієнтації, тобто геїв, лесбійок, бісексуалів тощо.

Гендер складається з трьох компонентів: статі, ідентичності та ролі. Ідентичність – це внутрішнє усвідомлення того, що людина є жінкою чи чоловіком; стать – це біологічна стать. Роль – це те, як людина демонструє свою гендерну ідентичність публічно через такі речі, як одяг і поведінка. Більшість учених, які досліджували це, погоджуються, що всі ці три компоненти є частиною гендеру.

Гендер складається з багатьох елементів і є складним поняттям. Гендер у соціальній сфері належить до моделі чоловічої та жіночої поведінки, а також особистісних рис, пов'язаних із кожною статтю. Стать також може означати соціальний статус людини, отриманий при народженні, залежно від категорії статі: чоловіка чи жінки. У політичному секторі суспільства гендер означає рівні права та можливості для чоловіків і жінок.

Стать і гендер відрізняються тим, що на стать не впливають зовнішні впливи, релігія чи культура чи перебіг історії. Він визначається лише при народженні і характерний для чоловіків або жінок. Ознаки статі різні в усьому світі і можуть змінюватися із часом.

Самосвідомість людини містить її гендерну ідентичність, яка є соціальною ідентичністю, котра дозволяє їй належати до групи людей (їхньої статі) і поводитися таким чином, що відповідає гендерним ролям і самопрезентації, які використовує група. Це може бути стать, з якою вони народилися, а може й ні.

Відповідно до Конституції України жінки та чоловіки мають бути рівними у громадській, культурній та політичній діяльності. Конституція також говорить, що жінки повинні мати однакові із чоловіками можливості отримати освіту та професійну підготовку. Крім того, Конституція наполягає на тому, що жінки повинні бути захищені на своїй роботі, і передбачає оплачувану відпустку для вагітних жінок і матерів. Питання гендерної рівності висвітлюють також у статтях 21, 24 та 51 Конституції України [10]. Частина 3 статті 24 конкретно стосується запобігання гендерній дискримінації та підкреслює, що жінки повинні мати рівні із чоловіками можливості в отриманні професійної підготовки та винагороди за свою працю, створення умов, які дозволяють жінці поєднувати роботу з вихованням сім'ї, правовий захист для материнства, матеріальна та матеріальна підтримка при вихованні дитини / народженні дитини, надання оплачуваної відпустки вагітним та породіллям.

Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» є правовим документом, який визначає такі терміни, як «гендерна рівність», «гендерна експертиза» та «дискримінація за ознакою статі» [11]. Цей Закон також визначає основні напрями політики, спрямованої на рівноправність чоловіків і жінок, механізми забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час виборів, на посадах державної служби та в органах місцевого самоврядування. Крім того, Закон охоплює сфери соціально-економічної діяльності (працевлаштування, отримання винагороди за працю, володіння бізнесом), а також освіти.

В Україні стаття 2 КЗпП забороняє дискримінацію на роботі за ознакою статі, сексуальної орієнтації чи ідентичності. Кодекс визначає поняття статі, ідентичності та орієнтації [12].

Відповідно до семантичного аналізу законів та інших законодавчих актів є близько 50 різних гендерних ідентичностей. Ці категорії використовують у соціально-психологічних науках, і жодна з них не має єдиного визначення понять «гендер» чи «гендерна ідентичність». Натомість ці категорії використовують для розрізнення лесбійок, геїв, бісексуалів і пансексуалів. Гендерна ідентичність

і сексуальна орієнтація є особистими аспектами людини, але вони мають дуже різне значення. Гендерна ідентичність – це глибоке усвідомлення людиною предмета (наприклад, чоловік, жінка, трансгендер тощо), тоді як сексуальна орієнтація стосується романтичного та сексуального потягу людини до певної статі. Було б корисно, щоб закон розділив ці категорії, оскільки вони різні за значенням.

Гендерні ролі та стереотипи – це те, що визначає поведінку чоловіка чи жінки в суспільстві. Якщо людина усвідомлює, що діє відповідно до цих гендерних ролей, то вона має гендерну ідентичність. Усвідомлення належності до певної статі (чоловічої або жіночої) називається гендерною ідентичністю. Ми вважаємо, що поняття гендерної ідентичності та сексуальної ідентичності мають бути розділеними.

Лише одна європейська країна має поняття гендерної ідентичності та сексуальної орієнтації в конституції, а міжнародні документи, обов'язкові для України, не згадують про дискримінацію за ознакою гендерної ідентичності чи сексуальної орієнтації.

Відповідно до статті 3 Стамбульської конвенції стаття визначається як ролі, поведінка, діяльність і характеристики, які суспільство вважає прийнятними для чоловіків і жінок [13]. Незважаючи на відсутність універсальної угоди щодо Стамбульської конвенції, її підписали 22 з 22-х країн – членів Ради Європи (3 країни – Велика Британія, Німеччина, Греція – не підписали конвенцію, тоді як Ісландія, Ірландія, Ліхтенштейн, Люксембург, Норвегія, Швейцарія підписали, але не ратифікували). У Стамбульській конвенції є визначення гендеру, яке відрізняється від загальної ідеї гендерної рівності в багатьох сферах життя, як це видно в українському Законі «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». Фактично, конвенція визначає гендер (стаття 3) і відокремлює поняття статі від гендеру (стаття 4, пункт 3).

Стаття 3 Стамбульської конвенції містить третю частину визначення гендеру: гендер – це ролі, поведінка, діяльність і характеристики, які суспільство вважає належними для жінок і чоловіків. Лише ця третя частина визначення була вміщена в конвенцію.

Гендер, як визначено Американською психологічною асоціацією в документах 2015 року, є небінарним поняттям, яке охоплює кілька ідентичностей. Гендерна ідентичність людини не завжди може відповідати її статі при народженні [14]. У пункті 3 статті 7 Римського статуту Міжнародного кримінального суду також уживають слово, пов'язане зі статтю: у суспільстві термін «гендер» стосується як чоловіків, так і жінок і не має іншого значення [15].

Немає універсальної згоди щодо того, що означає гендер та гендерна ідентичність у міжнародних документах. Деякі документи використовують рівні права та можливості чоловіків і жінок, тоді як інші поєднують поняття статі та гендеру або навіть використовують слово гендер у ширшому значенні, де воно є лише одним з елементів ширшого поняття.

Європейський суд із прав людини (ЄСПЛ) вважає, що стаття означає дискримінацію за ознакою статі особи загалом. Деякі з рішень ЄСПЛ щодо дискримінації за статтю містять випадки гендерної ідентичності та ідентифікації. Таким чином, закони, що стосуються ознак гендерної ідентифікації та артикулів, неоднакові у Європі. Це може призвести до незаконних рішень ЄСПЛ, оскільки законодавство деяких країн розглядає гендерну ідентичність як частину сексуальної орієнтації, а в інших країнах це вважають гендерною дискримінацією.

Віденська конвенція про право міжнародних договорів, підписана в 1969 році, пропонує керівні принципи тлумачення міжнародних договорів. Пункт 4 статті 31 цієї конвенції говорить, що якщо учасники мали намір надати терміну особливе значення, то це має бути враховано. Стаття 31 Віденської конвенції про право міжнародних договорів пропонує добросовісне тлумачення договору з урахуванням контексту, у якому використовують терміни, а також мети та предмета договору. Крім того, стаття 32 вказує, що якщо тлумачення залишає термін незрозумілим або призводить до чогось явно необґрунтованого чи абсурдного, то можна розглянути підготовчі матеріали щодо створення договору [16; 17; 18].

Лише в одному випадку міжнародний договір був підписаний Радою Європи без

дотримання правил процедури, передбачених статтею 20(d) Хартії Ради Європи [19]. Ця угода була Стамбульською конвенцією, яка була підписана в Стамбулі, Туреччина [13].

Показовою в аналізі цієї теми є позиція Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій. Організації складаються з християн, які тисячоліттями впливають на українське суспільство та культуру та чий моральні принципи не можуть підтримувати гомосексуальну орієнтацію чи гендерну ідентичність (зокрема, ЛГБТ-спільнота). Крім того, рада стверджує, що сучасне розуміння гендеру, яке науково не підтверджено, створено штучно.

20 червня 2022 року Верховна Рада України ратифікувала Стамбульську конвенцію. Низка депутатів у Верховній Раді України підтримують ті цінності, які сформував український народ, і не підтримували Стамбульську конвенцію. Депутати Верховної Ради України вважали, що Конвенція загрожує сімейним цінностям, які існують довгі роки в історії української народу. Основною причиною того, чому конвенцію не підтримували, були такі терміни, як «стать» і «сексуальна орієнтація», які містяться в документі. У Стамбульській конвенції йдеться про гендер, і народні депутати України пропонували ратифікувати конвенцію із застереженнями. Дослідивши Конвенцію, ми виявили, що немає можливості робити застереження щодо положень Конвенції, які стосуються гендерних питань.

Отже, в Україні немає чітко визначеного способу вирішення проблеми гендерної ідентичності. Громадськість, політичні інституції та експерти мають різні позиції щодо вирішення цього питання. Для врахування думки громадян України та недопущення публічних спекуляцій на цій проблемі ми вважаємо, що українське суспільство має будувати свою гендерну політику з огляду на європейську модель, ураховуючи при цьому національні особливості. Потрібна широка дискусія в суспільстві на теми гендеру, гендерної ідентичності, рівності із залученням громадськості. За необхідності, із цього питання може бути проведено всеукраїнський референдум.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (укр/рос) : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 18.12.1979 р. : станом на 6 жовт. 1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text (дата звернення: 09.08.2022).
2. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 09.08.2022).
3. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 09.08.2022).
4. Про схвалення Концепції Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 05.04.2017 р. № 229-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/229-2017-р#Text> (дата звернення: 09.08.2022).
5. Богінич О. Гендерна політика в Україні: сучасні виміри. Правові засади формування та розвитку гендерного середовища в Україні : монографія. Київ, 2010.
6. Borgatta E., Borgatta V. Encyclopedia of Sociology. 2nd ed. MacMillan, 1992. Vol. 2.
7. Кушнір Н. Теоретично-правовий аналіз понять, пов'язаних з гендерною рівністю. *Форум права*. 2016. Т. 4, № 4. С. 195–200.
8. Руднева О. Гендерна рівність у праві України : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2002. 18 с.
9. Оніщенко Н., Львова О. Гендерна рівність: крок до розвитку чи моральна криза сучасного суспільства?. *Держава і право*. 2013. № 63. С. 3–11.
10. Мельник Т. Гендер як наука та навчальна дисципліна. основи теорії ґендеру: навчальний посібник. Київ : К.І.С., 2004.
11. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005 р. № 2866-IV : станом на 7 січ. 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text> (дата звернення: 09.08.2022).
12. Кодекс законів про працю України : Кодекс України від 10.12.1971 р. № 322-VIII : станом на 27 лип. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 09.08.2022).
13. Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами : Закон України від 20.06.2022 р. № 2319-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2319-20#Text>(дата звернення: 09.08.2022).
14. Гусак П. Обґрунтування щодо неможливості ратифікації Україною Стамбульської конвенції. URL: <http://christian-psychology.org.ua/zitya/4441-obgruntuvannya-schodo-nemozhlivost-ratifkacyi-ukrayinoyu-stambulskoyi-%20konvencyi.html>.
15. Римський статут Міжнародного кримінального суду: Міжнародний документ від 17 липня 1998 р.
16. Віденська конвенція про право міжнародних договорів: Міжнародний документ, Заява від 23 травня 1969 р.
17. Наливайко Л.Р., Несторова К.Ю. Проблеми правового статусу жінок, що несуть військову службу в Україні, в аспекті гендеризації. *Право і суспільство*. 2018. № 1. С. 123–127.
18. Основи теорії гендеру: юридичні, політологічні, філософські, лінгвістичні та культурологічні засади : кол. моногр. / кол. авторів; за заг. ред. Л.Р. Наливайко, І.О. Грицай. Київ : Хай-Тек Прес, 2018. 348 с.
19. Статут Ради Європи : Статут Ради Європи від 05.05.1949 р.: станом на 31 жовт. 1995 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001#Text (дата звернення: 09.08.2022).